

V

Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

V

Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

V Jornades d'arqueologia de les Illes Balears

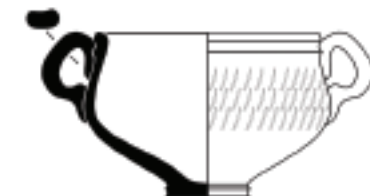
Consell de Mallorca

Vicepresidència de Cultura, Patrimoni i Esports

Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

EDICIONS DOCUMENTA BALEAR

V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Palma, 28 a 30 de setembre, 2012)

2013

Consell de
Mallorca

■ Vicepresidència de
Cultura, Patrimoni i Esports

EDICIONS **DOCUMENTA** BALEAR

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell Perelló

Edita:

Edicions Documenta Balear

ISBN:

978-84-154327-6-0

Dipòsit legal

D.L. PM-1126-2013

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Palma, 28 a 30 de setembre, 2012) / [Coordinació Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell Perelló]- 360 p. ; 21x21 cm.
ISBN 978-84-154327-6-0

Mateu Riera Rullan i Jaume Cardell

1. Arqueologia – Mallorca – Congressos
902(460.32)

SUMARI

REDESCOBRINT CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA). RESULTATS DE LA 6ª CAMPANYA D'EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES.....	15	SES PAÏSSES DE LILLIU: CONSOLIDACIÓ I EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGIQUES 50 ANYS DESPRÉS.....	89
Pau Sureda, Maria Bofill, Edgard Camarós, Marián Cueto, Xavier Gonzalo, Dioscórides Marín, Alba Masclans, Adriana Molina, Esteban Álvarez		Bernat Burgaya, Jordi Hernández-Gash, Margalida Munar, Antoni Puig	
PRODUCCIÓ CERÀMICA A LES PITIÜSES A INICIS DEL II MIL·LENI BC: LA COVA DES RIUETS (FORMENTERA).....	25	14ª CAMPANYA D'EXCAVACIONS A SON FORNÉS (MONTUÏRI, ANY 2011): EL SANTUARI 2.....	101
Ricard Marlasca Martín, Josep M. López Garí, Màrius Vendrell, Lorena Merino		Paula M. Amengual, Albert Forés Gómez, Lara Gelabert Batllori, Sylvia Gili, Jordi Hernández-Gasch, Vicente Lull, Rafael Micó, Cristina Rihuete, Roberto Risch	
L'EXPLOTACIÓ DELS RECURSOS ANIMALS A LES PITIÜSES A INICIS DEL SEGON MIL·LENNI CAL BC: UN TRET DIFERENCIAL?.....	35	EL SANTUARIO DE CALESCOVES (ALAIOR, MENORCA): LA COVA DELS JURATS O ESSLÉSIA.....	109
Josep Maria López Gari, Ricard Marlasca Martín, Miguel McMinn Grivé, Damià Ramis Bernad		Margarita Orfila, Giulia Baratta, Marc Mayer	
ES BARRANC DE SA TRAMUNTANA, UN YACIMIENTO PREHISTÓRICO EN LA COSTA NORTE DE MENORCA.....	43	ESTUDIO DE LAS ÁNFORAS DE LA ÁFRICA BIZACENA LOCALIZADAS EN EL FONDO SUBACUÁTICO DEL PUERTO DE SANITJA (MENORCA).....	119
María Isidro, Fernando Contreras		Fernando Contreras Rodrigo, Antonio J. Talavera Montes, Pere Massó Bachpol	
RESULTATS PRELIMINARS DEL PROJECTE ENTRE ILLES: EL CAS DELS JACIMENTS DE SA FERRADURA (MANACOR) I CALA MORELL (CIUTADELLA).....	51	ESTUDIO DE LOS MATERIALES PROCEDENTES DE LA NECRÓPOLIS ALTO IMPERIAL DE CAN CORRÓ O DEL MATADERO, DE POLLENTIA (ALCUDIA, MALLORCA).....	127
Montserrat Anglada, Antoni Ferrer, Damià Ramis, Magdalena Salas		Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés, Margarita Orfila Pons, Antonio Arribas Palau †	
LOS ASENTAMIENTOS COSTEROS DE MENORCA: EL CASO DE ES CASTELLET (CALESCOVES, ALAIOR).....	59	LA TROBALLA D'UNA ÀREA DE NECRÒPOLIS ROMANA AL SUBSÒL DE LES ANTIGUES CASES DE CAN RAMIS A ALCÚDIA.....	135
Elena Sánchez López, Mario Gutiérrez Rodríguez, Margarita Orfila Pons		Miquel Àngel Sastre Vanrell, Francisca Cardona López	
CONTAMINACIONS DEGUDES A L'ENTERRAMENT I LA GESTIÓ DE CERÀMIQUES PREHISTÒRIQUES DE MALLORCA (c. 1750-50 aC).....	69	UN MODEL 3D PER A LA CIUTAT ROMANA DE POLLENTIA: ARQUITECTURA, TOPOGRAFIA I GEOGRAFIA.....	143
Daniel Albero Santacreu		Bartomeu Vallori Márquez, Miquel Àngel Cau Ontiveros	
ANÁLISIS ESTRATIGRÁFICO DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA EN LA NAVETA ALEMANY 2010-2011.....	79	EL JACIMENT ROMÀ DE SON ESPASES: L'ORGANITZACIÓ DE LES ESTRUCTURES.....	149
María Calderón, Emmanuelle Gloaguen, Daniel Albero, Emili Garcia, Manuel Calvo		M. M. Estarellas Ordinas, J. Merino Santisteban, F. Torres Orell	

LA CERÀMICA DELS HORITZONS FUNDACIONALS DEL LLOC ITÀLIC DE SON ESPASES, PALMA (MALLORCA).....	155	PRIMAVERA DE 1230: ANDALUSINS REFUGIATS A LA SERRA DE LLEVANT (MALLORCA).....	229
Albert López Mullor, Albert Martín Menéndez, Maria Magdalena Estarellas, Josep Merino, Francisca Torres		Miquel Barceló, Helena Kirchner, Mateu Riera Rullan	
ELS PRIMERS ROMANS DE PALMA.....	167	L'ENTORN ARQUEOLÒGIC D'ALMALLUTX, UNA PROJECCIÓ A ESCALA DE LA SEQUÈNCIA D'OCUPACIÓ HUMANA DE L'ILLA DE MALLORCA. PRESENTACIÓ I PERSPECTIVES DE FUTUR.....	241
Francisca Torres Orell, Francisca Cardona López		Jaume Deyà Miró, Pablo Galera Pérez	
LA PRODUCCIÓN DE VINO EN LA ZONA CENTRAL DE IBIZA DURANTE LA ANTIGÜEDAD.....	173	L'ALQUERIA ISLÀMICA DE TORREPETXINA (CIUTADELLA, MENORCA).....	249
Juan José Marí Casanova, Glenda Graziani Echávarri		Helena Kirchner	
LA VIL·LA ROMANA DE SON SARD. DADES PRELIMINARS DE LES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES SUBSIDIÀRIES DE LES OBRES DE MILLORA DE LES CARRETERES MA-4032 I MA-4034 DE SON SERVERA-MALLORCA.....	181	ESTUDI DE LES CERÀMIQUES ISLÀMIQUES TROBADES A L'ESTACIÓ ARQUEOLÒGICA DE CORNIA (Maó, Menorca).....	255
Beatriz Palomar Puebla, Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés		Luis Plantalamor Massanet, Jaume Sastre Moll	
APROXIMACIÓN AL ESTUDIO DE LA CIUDAD ROMANA DE SANISERA (SANITJA – MENORCA).....	189	INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA SUBACUÁTICA EN EL PECIO DE BOTAFUCH, SUBSIDIARIA DEL PROYECTO DE EXPLANA Y MUELLES COMERCIALES AL ABRIGO DEL DIQUE BOTAFUCH EN EL PUERTO DE EIVISSA (FASE DESROLLADA ENTRE EL 15 DE NOVIEMBRE DE 2011 Y EL 20 DE ENERO DE 2012).....	267
Cristina Bravo Asensio, Fernando Contreras Rodrigo		Sebastià Munar Llabrés, Josué Mata Mora	
CERÀMICA DE LA ANTIGÜEDAD TARDIA DE LA CIUDAD ROMANA DE SANISERA (PORT DE SANITJA, MENORCA).....	199	ARQUEOLOGIA CONCENTRACIONÀRIA A MALLORCA: EL CAMPAMENT DELS SOLDATS.....	275
Tatiana Valente, Fernando Contreras		Antoni Puig Palerm, Tomàs Suau Mayol	
ESTUDIO BIOARQUEOLÓGICO DE LAS NECRÓPOLIS DE SANISERA (SANITJA –MENORCA).....	205	RESULTADOS PRELIMINARES DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLOGÍA REALIZADA EN LA CASA DE CULTURA, CALLE RAMON LLULL Nº 3 DE PALMA (ISLA DE MALLORCA).....	283
Georgina Pacheco, Carmen Olivares, Jo Hurts, Fernando Contreras		María José Rivas Antequera, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad	
GESTES, RITUALS FUNERARIS I ANÀLISI ANTROPOLÒGICA DELS ENTERRAMENTS DE L'ÀMBIT LATERAL SUD DEL BAPTISTERI I DE L'ÀMBIT A DEL SECTOR SUD DEL CONJUNT PALEOCRISTIÀ DE SON PERETÒ (MANACOR).....	213	RESULTADOS PRELIMINARES DE LAS EXCAVACIONES Y DEL CONTROL ARQUEOLÓGICO DE LAS FASES B y C EN EL BALUARD DEL PRÍNCIP DE PALMA DE MALLORCA.....	291
Llorenç Alapont, Magdalena Sastre, Rotger Leal		Antonia Martínez Ortega, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad, M ^a José Rivas Antequera, M ^a Magdalena Riera Frau	
PERVIVENCIA DE LA COMUNIDAD JUDÍA EN LAS BALEARES DURANTE LA ANTIGÜEDAD TARDIA.....	223	SEGURIDAD EN EXCAVACIONES ARQUEOLÓGICAS.....	303
José Miguel Rosselló Esteve		Javier Sáenz Garcés	

PLANIMETRÍA EN “ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ”. LA REANUDACIÓN DE UNA COOPERACIÓN.....	311
Christoph Rinne, Bartomeu Salvà i Simonet	
LA DOCUMENTACIÓ GRÀFICA AL PROJECTE DE RECUPERACIÓ, CONSOLIDACIÓ I MUSEÏTZACIÓ DEL MONESTIR BIZANTÍ DE L'ILLA DE CABRERA.....	315
Josep Maria Puche	
ESTRATÈGIES DE CONSOLIDACIÓ, RESTAURACIÓ I ADEQUACIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC. EL CAS DEL JACIMENT DELS CLOSOS DE CAN GAIÀ (2003-2012).....	325
David Javaloyas, Joan Fornés, Llorenç Oliver	
PRIMERES ACTUACIONS AL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DEL PUIG FIGUER (ARTÀ).....	333
Magdalena Sastre, David Javaloyas, Emmanuelle Gloaquen	
ARQUEOLOGIA I PATRIMONI A SANTANYÍ.....	341
Nuria Martínez Rengel	
EL FONS ARQUEOLÒGIC DEL MUSEU DE MALLORCA. GESTIÓ DEL MOVIMENT 2008-2012.....	345
Rosa Maria Aguiló Fiol, Joana Maria Palou i Sampol	
ARQUEODIGITAL.COM EN LA DIFUSIÓ DEL PATRIMONIO HISTÓRICO-ARQUEOLÓGICO DE LA ISLA DE MALLORCA.....	351
Maria Szatkowska, Eneko González San Juan	
PROPOSTA DE METODOLOGIA PER A L'ELABORACIÓ DE VALORACIONS ECONÒMIQUES SOBRE EL PATRIMONI HISTÒRIC.....	355
Joana Maria Gual	

PRESENTACIÓ

És una satisfacció poder oferir aquesta publicació amb els articles de les feines presentades a les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears celebrades a Palma durant els dies 28 i 29 de setembre de 2012.

Amb el llibre que tenen a les seves mans torna a quedar demostrada l'excel·lent trajectòria que estan experimentant les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears organitzades, principalment, per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears. Cal recordar que a les primeres Jornades celebrades l'any 2006 a Manacor, es varen presentar 12 xerrades, totes elles amb temàtiques força variades però sempre dins de l'àmbit mallorquí, i que l'any 2009, el Departament de Cultura i Patrimoni del Consell de Mallorca va voler col·laborar amb aquella iniciativa publicant aquells 12 treballs.

Aquella bona embranzida inicial va seguir donant fruits a les jornades de 2007 fetes a Felanitx, de 2008 a Maó, i de 2010 a Eivissa, passant a ser una reunió no només de temes de Mallorca, sinó de totes les Illes Balears. Totes aquelles jornades varen ser un èxit de participació i d'organització, i també varen poder arribar a ser convenientment publicades. Tot plegat va fer que s'anés consolidant aquell lloc de trobada, actualment bianual, pels professionals que treballen en temes relacionats amb l'arqueologia de les nostres illes. La mostra més evident de tals afirmacions és que a les jornades de l'any passat es varen arribar a presentar 44 xerrades on s'exposaren treballs vinculats a les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa, Formentera i Cabrera.

El Consell de Mallorca, òrgan competent en matèria arqueològica, no podia deixar de col·laborar en un

esdeveniment tan significat celebrat a la nostra illa, i és per això que també ha volgut finançar completament el present exemplar de les *Actes V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears*.

Els articles aquí publicats són una molt completa representació del que és avui l'arqueologia de les Illes Balears. La seva reduïda extensió acompanyada d'un nombre abundant d'il·lustracions fan que el seu interès no quedi únicament centrat en el món científic, sinó també per a tota aquella persona aficionada a l'arqueologia i, fins i tot, per al públic en general.

Joan Rotger Seguí
Vicepresident de Cultura, Patrimoni i Esports
del Consell de Mallorca

PRÒLEG

La publicació que tenen entre mans ha estat possible gràcies a la feina, majoritàriament desinteressada, de moltes persones que estimen l'arqueologia de les nostres illes. Pens que hauria de ser un deure per a tots els que treballam en el gremi, sovint gràcies només a diners públics, el retornar a la societat allò que se'ns ha pagat. Amb aquesta publicació crec que s'assoleix dita empresa d'una manera extensa donat que està composta per articles de síntesi, poc extensos i molt ben il·lustrats, que clouen en un producte apte i atractiu per a tota mena de lectors.

Un dels principals objectius de les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, ja des de la seva primera edició, era aconseguir un lloc comú on els professionals de l'arqueologia que fan feina a les illes Balears poguessin donar a conèixer els seus treballs més recents. Així, tots els articles presentats tenen dos elements comuns, per una banda estan relacionats amb l'arqueologia, i per l'altra el seu marc geogràfic està centrat a les illes Balears.

Les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, celebrades a Palma entre els dies 28 i 29 de setembre de 2012, varen ser un èxit tant de participació com de públic. També ho varen ser en tot allò relacionat amb la seva organització, i aquí cal recordar i agrair les excel·lents tasques realitzades pels coordinadors Antonia Martínez, Jaume Cardell i Antoni Planas.

També vull donar les gràcies a la Societat Arqueològica Lul·liana i al Consell de Mallorca per la bona predisposició que varen tenir, i també com pels mitjans humans i materials que ens varen facilitar.

En aquelles jornades, promocionades per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en

Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, es varen arribar a presentar 44 comunicacions signades per un total de 90 investigadors. A més, tant a la seu de la Societat Arqueològica Lul·liana, com a la del Consell de Mallorca, a l'edifici de la Misericòrdia, sovint es va arribar al centenar d'oients. És per això que crec que hem d'estar molt contents i orgullosos d'haver pogut tirar endavant la publicació de les actes d'un esdeveniment com aquell.

Pens que mai no s'havia aconseguit reunir un nombre tan elevat dels professionals que ens dedicam a l'arqueologia de les Balears. Tampoc mai s'havien presentat treballs de pràcticament tots els principals projectes que estan en marxa. Però tampoc no vull oblidar aquelles contribucions de feines més modestes que sovint han anat passant completament desapercebudes i oblidades, i de les quals estic convençut que també són cabdals per poder conèixer certs detalls del món arqueològic que d'una altra manera es podien arribar a perdre per sempre.

També ha estat una satisfacció veure que es publiquen treballs sobre alguns jaciments que romanien inèdits o dels quals feia anys que no se sabia res més que el que sortia a la premsa.

Una altra qüestió que ha quedat ben il·lustrada en aquest volum són els fruits de les demandes, entre d'altres, d'una gran part del col·lectiu d'arqueòlegs que feien feina l'any 2008 a Mallorca. Llavors es va demanar una millora en la concepció dels espais i infraestructures del Museu de Mallorca. Per tant, ens alegrem molt de la important millora dels magatzems de dit Museu presentats en aquest tom, una reivindicació a la qual no hem deixat de dedicar esforços i per la qual hem patit i seguim patint molts mals de cap.

En aquest sentit, esperem que prest se'ns torni a fer cas i no es continuï demanant malbaratar diners públics i privats per a siglar els materials arqueològics d'una manera irracional i gens pràctica.

En aquest volum es troben treballs centrats en labors o investigacions fetes a les illes de Mallorca, Menorca, Eivissa, Formentera i Cabrera, o del conjunt d'algunes o de totes elles. Dues terceres parts dels autors són originaris de les nostres illes, però volem destacar que una tercera part són investigadors de la resta de l'Estat o fins i tot de l'estranger.

La majoria dels articles estan fets per arqueòlegs, però també n'hi ha d'elaborats per historiadors, historiadors de l'art, epigrafistes, filòlegs, antropòlegs, biòlegs, geòlegs, museòlegs i restauradors. Són per tant un bon exemple de la pluridisciplinarietat que està assolint l'arqueologia, i també una bona mostra del seu de cada cop més important paper en la societat i en el món científic del segle XXI.

Em plau encara més poder presentar aquest volum en els moments terribles que el país està vivint. Certament no tinc dubtes sobre el fet que s'havien de practicar retallades en aquell model de desenvolupament irracional basat en el crèdit d'uns doblers que no teníem i que haurem de seguir pagant durant molts d'anys. Se'ns dubte hi ha despeses molt més prioritàries que allò que es pugui gastar relacionat amb el món l'arqueologia. Indubtablement la sanitat, l'educació i el benestar social han d'estar al davant d'aquest desemborsament. Però no s'hauria de deixar l'arqueologia al darrera de tot, perquè és un dels pilars per poder seguir adquirint nous coneixements de la nostra història que hauran de servir per educar millor les futures generacions. A més, i n'estic ben convençut, l'arqueologia hauria d'arribar a ser el motor per posar en valor un bon grapat de monuments que serveixin com a reclam turístic, i és que en aquest sentit jaciments de primer ordre no ens en falten.

Per tot plegat, crec que ha estat un gran encert de la Vicepresidència de Cultura, Patrimoni i Esports del Consell de Mallorca haver finançat aquesta publicació, una acció que volem reconèixer i agrair, especialment a la directora insular de Cultura i Patrimoni, Catalina Sureda, i al vicepresident de Cultura, Patrimoni i Esports, Joan Rotger.

No voldria acabar sense manifestar que em sembla evident que la publicació de les V Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears es caracteritza per ser un volum molt complet que crec que serà una fita a tenir en compte per al món de l'arqueologia balear.

Mateu Riera Rullan

President de la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears.

PERVIVENCIA DE LA COMUNIDAD JUDÍA EN LAS BALEARES DURANTE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA

José Miguel Rosselló Esteve

El presente artículo trata sobre la pervivencia de la comunidad judía en las Baleares durante la Antigüedad tardía. Consta de dos partes, la primera una contextualización del proceso y la segunda un análisis de la influencia judía en la temática de los mosaicos de las basílicas.

Contextualización

Tenemos atestiguada la presencia de una comunidad judía en las Baleares desde el siglo IV después de Cristo. En el entorno urbano de Palma podemos destacar el hallazgo de una lucerna en *Sa Calatrava* con posible simbología judía (TORRES ORELL 2005, 300) y en el ámbito rural tenemos los plomos con inscripciones hebreas de *Ses Fontanelles* (MILLÁS VALLICROSA 1958 y VENY 1965, 23-24) y atestado en la Circular de Severo (*Seuerus Ep* 21,2) la posesión de lotes de tierra considerables por parte de judíos. Aunque la Circular date de inicios del siglo V, una comunidad como la de *Magona* debía de existir como mínimo ya en el siglo IV.

En el año 418 la comunidad judía de Menorca fue convertida al cristianismo, hecho relatado en la Circular de Severo. En dicha carta podemos ver el poder que había alcanzado la comunidad judía ya que varios de sus miembros ostentaban cargos importantes dentro de la administración romana, como el caso de Litorius (*Seuerus Ep* 24,2) que llegó a ser gobernador de las Baleares. Esta conversión no debemos verla como un hecho aislado en el Bajo Imperio, sino que hay que contextualizarlo dentro de una situación de crispación entre las comunidades cristianas y judías iniciada a finales del siglo IV con la quema de la sinagoga de Calínico en el 388 (*Ambrosius Ep.* 40 y 41). Otros ejemplos son la quema de la sinagoga de Roma en el mismo año (*Ambrosius Ep.* XL,23) y más posteriormente Dafne (Antioquia) (*Ioanes Malalas Chron.* 16.6), siendo necesario legislar la prohibición de quemar sinagogas en el Código Teodosiano (CTh XVI. 8. 9 y 12) (BROWN 1995, 29-54). Esta persecución y marginación la continuamos

observando durante el siglo V, pero esta vez reforzada desde el poder con la ley del año 438 que prohibía el acceso de los judíos a los cargos públicos (NTh 3.2).

En el año 455 con la llegada de los vándalos esta situación de marginación y persecución de la comunidad judía se reduce, no debido a que los vándalos legislen a favor a los judíos sino que la prioridad del arrianismo, profesado por los vándalos era la persecución del catolicismo (GONZALEZ SALINERO 2006). Esta interrupción del proceso de absorción cultural de la comunidad judía en las Baleares favorecería una vuelta a los orígenes por parte de la comunidad judía. Puede que no volviendo a su nivel original de práctica judaica, pero sí recuperando su identidad cultural particular. Dentro de esta persecución del catolicismo existe la *Notitia Provinciarum et Civitatum Africae* del año 484, en la que hayamos una lista de obispos baleáricos, siendo el nombre de uno de ellos Helias de Mallorca, el primer cristiano con nombre del Antiguo Testamento conocido según los estudios de Amengual i Batle (AMENGUAL I BATLE, 1991, 2007, y 2008), pudiendo ser una muestra de la pervivencia de los descendientes de la comunidad judía Balear convertidos al cristianismo pero manteniendo en parte su identidad cultural.

Con la conquista bizantina de las islas durante el reinado de Justiniano se reanudó una política antijudía debido a leyes que limitaban el culto judío (Nov 37), ahora bien, la situación de las Baleares dentro del orbe Bizantino facilita que no se apliquen con dureza dichas leyes (AMENGUAL 2008) al igual que durante la dominación vándala. Permitiendo el mantenimiento de la comunidad judía. Ejemplos de falsas conversiones o de judíos que continuaban realizando sus ritos en secreto podemos verlos en la obra de Procopio (*Procopius H.S.* 11.25-27 y 27.26-33), si esto sucedía en ciudades como Cesarea o Constantinopla, podemos intuir que en las Baleares la política antijudía no sería más efectiva.

Dentro de las fuentes bizantinas, se tiene otra muestra de la influencia de la comunidad judía en la carta de Liciniano di-

rigida a Vicente obispo de Ibiza a finales del s. VI. En ella Liciniano recrimina a Vicente que haya leído en el púlpito y dado importancia a un supuesto texto escrito por Jesucristo en el que se pide respetar el descanso del domingo como si fuera el *Shabbat*, Liciniano tacha estas ideas de judaizantes (AMENGUAL I BATLE 1991). Nos tendríamos que preguntar quién hace llegar este texto al obispo, quién le convence o qué intereses tiene el propio obispo en darla a conocer. No tenemos constancia de cómo pudo afectar la orden de conversión de todos los judíos que habitaran en territorios dependientes del exarcado africano promulgada bajo el reinado de Heraclio (c.630), pero incluso en África dicha norma no tuvo una aplicación muy efectiva ni rigurosa.

Finalmente la mención del *rahal Judi* en el *Llibre del Repartiment* apoya la hipótesis de la posesión de importantes lotes de tierras por parte de ciertos miembros de la sociedad judía en las islas Baleares hasta la conquista musulmana de la isla (AMENGUAL I BATLE 1991 y 2008).

Análisis de los mosaicos

La influencia de la comunidad judía en la sociedad tar-doantigua de las Baleares la vemos reflejada en la temática de los mosaicos de las basílicas cristianas de época bizantina, especialmente en las de *La Illa del Rei* y *Fornàs de Torelló*. Tradicionalmente se han buscado paralelismos con las basílicas paleocristianas o sinagogas del norte de África como la de *Hammam Lijf*. Ahora bien, como ya introdujeron Grabar (GRABAR 1960 y 1962) y Palol (PALOL 1967), es necesario buscar el origen en la zona Palestina más que en el norte de África, ya que las africanas derivan de las sirio-palestinas.

Estas similitudes entre las basílicas baleáricas y las sinagogas sirio-palestinas las podemos apreciar en los siguientes detalles. El caso particular, la única basílica en la que hallamos representaciones de personas en las Baleares es en la de *Santa Maria del Camí*. Todas las escenas pertenecen al Antiguo Testamento. Lamentablemente como que no se han conservado estos mosaicos su estudio mas detallado es complicado. Tanto en sinagogas como en basílicas del siglo V y VI en Palestina según los estudios de Grabar (1960, 1962), es habitual encontrar escenas con representaciones de animales, algunas de ellas representado escenas de caza y otras el paraíso.

La diferencia estriba en que en las sinagogas no aparecen personas en estas escenas, como en la sinagoga de *Ma'on (Nirim, Gaza)* (Figura 1), mientras que en las basílicas cristianas si que generalmente aparecen personas como en la basílica del monte *Nebo* (Figura 2), *Gerasa, Antioquia, Khirbet al Mukhayat*. En las basílicas de las Baleares en las representaciones de animales no aparecen en ninguna personas (figura 3 y 4) lo que nos lleva a apreciar una posible relación entre las basílicas baleáricas y las sinagogas sirio-palestinas, ya que en ninguna de las cuatro basílicas con representaciones de escenas de animales aparecen representadas personas.

Figura 1. Detalle Sinagoga de *Gaza* (Center for Online Judaic Studies).

Figura 2. Basílica del Monte *Nebo* (Franciscan Archaeological Institute)

Figura 3. *Illa del Rei* (SCHLUNK y HAUSCHILD 1978).

En muchas sinagogas del Mediterráneo es habitual encontrar una escena con motivo de la paz de los animales según Palol. Representada generalmente por dos leones enfrentados con una *menorah* en medio como en la sinagoga de *Ma'on* (Figura 6).

Figura 4. *Son Fadrinet* (ORFILA 2003).

Figura 7. *Fornàs de Torelló* (ALCAIDE 2011).

En las basílicas de las Baleares encontramos una escena similar en la *Illa del rei* y en *Fornàs de Torelló* (Figura 6 y 7), dos leones enfrentados, sustituyendo la *menorah* por una palmera o árbol de la vida. Y posiblemente en *Son Fadrinet* tengamos una escena parecida, ya que tenemos un posible león (Figura 8) en una situación que podría ser similar a las anteriores (Figura 9). Hay que señalar como la *menorah* también simboliza el árbol de la vida como se ve en el mosaico de *Nirim* (GRABAR 1962) por lo que podríamos tener cuatro escenas con una temática idéntica, dos leones enfrentados al árbol de la vida.

Figura 8. Posible León, *Son Fadrinet* (ORFILA 2003).

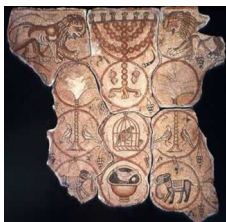

Figura 5. *Sinagoga de Ma'on (Nirim)* (Archeology in Israel).

Figura 6. *Illa del Rei* (PALOL 1962).

Conclusión

Me gustaría puntualizar que las basílicas Baleares no son sinagogas sino que la temática de sus mosaicos nos deja percibir una fuerte influencia judía dentro de la elite balear, que es quien podría seleccionar la temática de los mosaicos y financiar su elaboración.

A modo de conclusión podemos decir que en las Baleares existía una comunidad judía a principios del siglo IV, que dicha comunidad fue ganando influencia y poder dentro la sociedad balear durante todo el siglo. En el siglo V se inicia una persecución y marginación de dicha comunidad juntamente con un proceso de absorción cultural que es abortado con la

llegada del poder vándalo, lo que podría haber facilitado una vuelta parcial a los orígenes culturales e ideológicos y que se mantiene durante la dominación bizantina de las islas. En todo caso, la pervivencia de la tradición judía habría quedado reflejada en la temática de los mosaicos de las basílicas de las Islas Baleares.

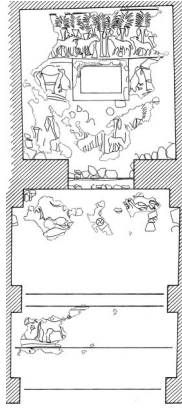

Figura 9. Son Fadrinet (ORFILA 2003).

BIBLIOGRAFÍA

- A.A.V.V. 1989: *Mosaïques Byzantines de Jordanie*. Lyon.
- AJA SÁNCHEZ, J.R. 1998: *Tumultus et urbanae seditiões: Un estudio sobre los conflictos, religiosos y sociales en las ciudades tardoromanas (s.IV)*. Santander.
- ALCAIDE, S. 2011: *Arquitectura Cristiana Balear en la Antigüedad Tardía (Siglos V-X DC)*. Tarragona.
- AMENGUAL I BATLE, J. 1991: *Els orígens del cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*. Palma de Mallorca.
- AMENGUAL I BATLE, J. 2007: "Las Baleares Tardo-Romanas: Judios, Católicos y Priscilianistas". A.A.V.V.: *Mallorca Romana*. Palma, pág. 15-63.
- AMENGUAL I BATLE, J. 2008: *Judíos, católicos y herejes: el microcosmos Balear y tarraconense de Severus de Menorca, Consentius y Orosius (413-421)*. Granada.

AMENGUAL I BATLE, J.; ORFILA, M. 2007: "Paganos, judíos y cristianos en las Baleares: documentos literarios y arqueológicos". *Revista de Ciencias de las Religiones*, 18, pág. 197-246.

ASSAS, M. 1877: "Mosaico descubierto en Mallorca en 1833". *Museo Español de Antigüedades*, 8, pág. 259-289.

BRADBURY, S. 1996: *Severus of Minorica, Letter on the Conversion of the Jews*. Oxford.

BROWN, P. 1995: *Authority and the Sacred. Aspects of the Christianisation of the Roman World*. Cambridge.

GIBBON, E. 1984: *Historia de la decadencia y caída del Imperio Romano (I Edición 1776)*. Madrid.

GODOY FERNÁNDEZ, C. 1995: *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*. Barcelona.

GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, R. 1995: "Cultura e ideología del siglo VI en las cartas de Liciniano de Cartagena". *Lengua e Historia, Antigüedad y Cristianismo*, XII, pág. 279-374.

GONZÁLEZ SALINERO, R. 2006: *Judíos y Cristianos durante la Antigüedad tardía: entre la convivencia y la controversia*. Barcelona.

GRABAR, A. 1960: "Recherches sur les sources juives de l'art paléochrétien I". *Cahiers archéologiques*, 11, pág. 41-71.

GRABAR, A. 1962: "Recherches sur les sources juives de l'art paléochrétien II". *Cahiers archéologiques*, 12, pág. 115-152.

GUARDIA PONS, M. 1988: "Les basíliques cristianes de Menorca: Es Fornàs de Torelló i s'illa del rei, i els tallers de musivària Balears". PALOL, P. *Les Illes Balears en temps Cristians fins als Àrabs*. Maó, pág. 65-72.

HARRIES, J; WOOD, I. 1993: *The Theodosian Code*. Londres.

HUNT, E.D. 1982: "St. Stephen in Minorica an episode in Jewish-Christian relations in the early 5th century A.D.". *Journal of Theological Studies*, 33, pág. 106-123.

INGLADA, H.; TARONGÍ, F 2005: "Enterraments romans tardans al carrer Pelleteria de Palma", M. L. SÁNCHEZ y M. BARCELÓ, *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les illes Balears., XIII Jornades d'estudis Històrics Locals*. Palma, pág. 329-339.

- KAEGI, W.E. 2010: *Muslim Expansion and Byzantine Collapse in North Africa*. Cambridge.
- KOHEN, E. 2007: *History of the Byzantine Jews*. Maryland.
- MADOZ, J. 1949: *Liciniano de Cartagena y sus cartas. Edición crítica y su estudio histórico*. Madrid.
- MILLÁS VALLICROSA, J.M. 1958: “Los Plomos con inscripción hebráica de Ses Fontanelles (Mallorca)”. *Sefard*, 18.
- ORFILA, M. 2002: “Die Frühchristliche Anlage von Son Fadrinet (Campos, Mallorca), II. El pavimento musivarrio”, *Madriider Mitteilungen*, 43, pág. 276-287.
- ORFILA, M.; TUSET, F. 1988: *La basilica cristiana de Son Bou*. PALOL, P. *Les Illes Balears en temps Cristians fins als Àrabs*. Maó. pág. 21-24.
- ORFILA, M.; TUSET, F. 2003: “Descripción, paralelos y análisis de los mosaicos de la iglesia de Son Fadrinet (Campos, Mallorca)”. *Mayurqa*, 29, pág. 189-207.
- PALOL, P. 1962: “Basílicas paleocristianas en la Isla de Menorca, Baleares”. *Kunsthistorische Studien Festschrift Friedrich Gerke*, pág. 39-53.
- PALOL, P. 1967: *Arqueologia cristiana de la España Romana, siglos IV-VI*. Valladolid.
- PALOL, P. 1989: “La arqueología cristiana en la Hispania romana y visigoda. Descubrimientos recientes y nuevos puntos de vista”. *Actes du XIè CIAC*, pág. 1975-2022.
- PALOL, P.; ROSSELLÓ BORDOY, G.; ALOMAR, A.; CAMPS, J. 1967: “Notas sobre las basílicas de Manacor, en Mallorca”. *BSSA*, 33.
- RAMIS, M. 2000: “La basílica de Cas Frares: per avançar en la investigació i el coneixement del jaciment”. *II Jornades d'Estudis Locals. Ajuntament de Santa Maria (1999)*. Pág. 133-141.
- RIERA RULLAN, M.; CAU, M.A.; ALCAIDE, S.; SALES, M.; MUNAR, M. 2010: “Son Peretó (Mallorca, Baleares)”. *El tiempo de los "bárbaros" pervivencia y transformación en la Galia e Hispania (ss. V-VI D.C.)*, Zona Arqueológica, 11, pág.597-599.
- ROSELLÓ BORDOY, G. 1973: “Los Siglos Oscuros de Mallorca”. *Mayurqa*, 10, pág. 79-99.
- ROSELLÓ BORDOY, G. 2006: “Nueva luz sobre los siglos oscuros de Baleares y Pitiusas”. *BSAL*, 62, pág. 307-324.
- SCHLUNK, H.; HAUSCHILD, T. 1978: “Die christlichen Denkmäler auf den Balearischen Inseln”. VON ZABERN, P., *Die Denkmäler der frühchristlichen und westgotischen Zeit*. Mainz, pág 75-85.
- SERRA, M.L. 1967: “La basílica cristiana de la Isla del Rey (Mahón)”. *I Reunión de APH*, pág. 27-42.
- SERRA, M.L.; ROSSELLÓ-BORDOY, G.; ORFILA, J.A.; MASCARÓ, J. 1977: *Historia de Menorca: de los orígenes al final de la Edad Media*. Maó.
- TORRES ORELL, F. 2005: “Restes romanes a sa Calatrava (Palma). Avanç sobre l'excavació arqueològica”. M. L. SÁNCHEZ y M. BARCELÓ, *L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les illes Balears*,. *XIII Jornades d'estudis Històrics Locals*. Palma. pág. 291-300.
- ULBERT, T. (2003): “El yacimiento paleocristiano de Son Fadrinet (Campos, Mallorca)”. *Mayurqa*, 29, pág. 173-187.
- ULBERT, T.; ORFILA, M. 2002: “Die frühchristliche Anlage von Son Fadrinet (Campos, Mallorca)”. *Madriider Mitteilungen*, 43, pág. 239-275.
- UBRIC RABANEDA, P. 2004: *La iglesia en la Hispania del siglo V*. Granada.
- VENY, C. 1965: *Corpus de las inscripciones balearicas hasta la dominación árabe*, Madrid.
- VILELLA MASANA, J. 1988: “Relacions comercials de les Balears des del Baix Imperi fins als Àrabs”. PALOL, P. *Les Illes Balears en temps Cristians fins als Àrabs*. Maó. pág. 51-58.